

Tämä on rinnakkaistallenne.
Rinnakkaistallenteen sivuasettelut ja typografiset yksityiskohdat
saattavat poiketa alkuperäisestä julkaisusta.

Julkaisun tekijä(t): Tolonen, Tiina; Marjamaa, Minna; Nyqvist, Antti

Julkaisun nimi: Avoimuuden perusasiat uudestaan esille: Theseus on yhteistyön taidonnäyte

Julkaisuvuosi: 2022

Versio: Kustantajan versio

Lisenssi: CC BY-NC-SA 4.0

Käytä viittauksessa alkuperäistä lähdettä:

Tolonen, T., Marjamaa, M., & Nyqvist, A. (2022). Avoimuuden perusasiat uudestaan esille: Theseus on yhteistyön taidonnäyte. *Signum*, 55(4), 22–26.
<https://doi.org/10.25033/sig.125657>

Avoimuuden perusasiat uudestaan esille: Theseus on yhteistyön taidonnäyte

Ammattikorkeakoulujen Theseus on Suomen suurin julkaisuarkisto. Julkaisuarkisto kytkeytyy kansalliseen julkaisutietoinfrastruktuuriin Justus-julkaisutietojen tallennuspalvelun kautta ja jatkossa myös pitkäaikaissäilytyspalvelu PAS:iin. Julkaisuarkiston monipuoliset toiminnallisuudet perustuvat kustannustehokkaaseen yhteistyömalliin, jossa Theseus-toimisto tarjoaa ammattikorkeakouluille käyttäjätukea ja koulutusta sekä koordinoi kehittämistä. Tänä syksynä avoimuuden perusteet ovat nousseet uudestaan pohdittaviksi.

Ammattikorkeakouluissa avointa julkaisemista alettiin pohdita jo vuonna 2004, jolloin amk-kirjastojen konsortio (AMKIT) perusti opinnäytetöiden verkkojulkaisemisen työryhmän. AMKIT-konsortio esitti opetusministeriölle ammattikorkeakoulujen yhteisen julkaisuarkiston perustamista. Tältä pohjalta käynnistyi vuonna 2006 Open Access -toiminnan edistäminen ammattikorkeakouluissa -hanke, jonka tuloksena oli julkaisuarkisto Theseus sekä verkkojulkaisu, josta myöhemmin kehittyi UAS Journal.

Open Access -hanke 2006-2009

Open Access -hankkeen tavoite oli sekä tutkimus- ja kehittämistoiminnan tulosten että opinnäytetöiden saattaminen työelämän hyödynnettäväksi. Hankkeessa perustettavan julkaisuarkiston tarkoitus oli lisäksi ratkaista runsaasti resursseja vaatinut opinnäy-

tetöiden pitkäaikaissäilytys avoimen lähdekoodin palvelulla. Ammattikorkeakoulujen rehtorit allekirjoittivat sopimuksen yhteisestä verkkokirjastopalvelusta, kuten julkaisuarkistoa tuolloin nimitettiin, 11.12.2007 ja julkaisuarkistoa suunnittelemaan lähti yksitoista pilottikirjastoa yhdessä Kansalliskirjaston kanssa.

Ensimmäinen versio julkaisuarkistosta valmistui kesällä 2008, jonka jälkeen pilotoivissa ammattikorkeakouluissa alkoi opinnäytetöiden tallennus Theseukseksi nimettyyn palveluun. Vuoden 2009 alusta mukaan ovat portaittain tulleet kaikki ammattikorkeakoulut, viimeisenä Högskolan på Åland vuodenvaihteessa 2016.

Lokakuussa 2009 Arene ry antoi Open access -mandaatin, jossa se velvoitti opettajat ja tutkijat rinnakkaistalentamaan tieteellisissä ja korkeakoulun omissa julkaisuissa ilmestyneet artikkelit Theseukseen. Julkilausumassa

toivottiin henkilöstön suosivan muutoinkin avointa julkaisemista, kuten open access -lehtiä.

Suomen suurin julkaisuarkisto

Theseus kasvoi nopeasti Suomen suurimmaksi avoimeksi julkaisuarkistiksi; tähän mennessä tallennuksia on tehty noin 234 000 ja määrä kasvaa vuosittain reilulla 20 000 tallennuksella. Theseuksen toimintamalli on herättänyt kiinnostusta myös ulkomailla ja sitä on käyty esittelemässä kansainvälisissä konferensseissa.

Palvelun vuosittaiset latausmäärät ovat suuria, vuonna 2021 latauksia tehtiin noin 23,2 miljoonaa. Määrä kertoo erityisesti siitä, että Google haravoi hyvin Theseuksen sisältöä. Theseuksen avoimeen kokoelmaan tallennettuja opinnäytetöitä löytyy myös kansainvälisistä hakupalveluista, mikä saattaa opinnäytetyön tallentajia joskus hämmentää, ja jonka luvallisuudesta Theseus-toimistoon tulee ajoittain käyttäjiltä kysymyksiä.

Theseus-toimisto – kustannustehokas koordinointi ja yhteistyö

Open Access -hankkeen päätyttyä julkaisuarkiston hallinnointi siirrettiin AMKIT-konsortiolle. Toukokuussa 2010 nimettiin kolme koordinaattoria hoitamaan julkaisuarkistoa. Kansalliskirjasto hoitaa teknistä kehittämistä ja ylläpitoa, muu kehittäminen tapahtuu yhteistyössä AMKIT-konsortion kanssa.

Theseus-toimiston koordinaattorit

toimivat kukin 0,2 henkilötyövuoden voimalla yhteishenkilöinä Kansalliskirjaston ja amk-kirjastojen välillä sekä hoitavat palveluun liittyviä koulutus, tiedotus- ja kehittämistehtäviä. Theseus-toimisto toimii myös eräänlaisena käyttäjätukena tallentajien ongelmissa.

Theseus-toimiston malli on osoittautunut kustannustehokkaaksi palveluksi. Toimisto kokoaa tietoa opinnäytetöiden ja julkaisujen avoimuudesta, rinnakkais-tallentamisesta, lisensoinnista, saavutettavuudesta ja lainsäädännöstä kaikkien ammattikorkeakoulujen käytettäväksi. Toimisto on myös suunnitellut ja toteuttanut metadatan massaeditointia ja kokoelmarakenteen muutoksia sekä koonnut webinaareja, työryhmiä, artikkeleita ja ohjeita kentältä nousevista teemoista. Julkaisuarkistotoimintaa kehitetään yhdessä eteenpäin.

Theseus-toimistolta toivotaan usein selkeitä linjauksia esimerkiksi opinnäytetöiden avoimuudesta ja poistoista. Yhteisten linjausten vetäminen on välillä kuitenkin vaativaa, sillä ammattikorkeakoulut ovat itsenäisiä oikeustoimihenkilöitä, joiden omiin prosesseihin opinnäytetyöt ja julkaisut liittyvät.

Justus–Theseus -integraatio

Suuri kehitysaskel tapahtui vuonna 2019, kun Justus-julkaisutietojen tallennuspalveluun rakennettiin julkaisun

Palvelun vuosittaiset latausmäärät ovat suuria, vuonna 2021 latauksia tehtiin noin 23,2 miljoonaa.

pdf-tiedoston ja metadatan syöttöputki Theseukseen. Näin julkaisutiedonkeruun yhteydessä voi samalla tehdä rinnakkaistallennuksen siirtämällä tiedoston siihen liittyvine metatietoineen, mahdollisine embargoineen ja lisenssitietoineen Theseukseen. Tämä syöttöputki mahdollisti korkeakouluille rinnakkaistallentamisen helpon kytkemisen osaksi julkaisutiedonkeruun prosessia, mikä vastaa Tieteellisten seurain valtuuskunnan Avoimen tieteen ja tutkimuksen koordinaation Palvelut avoimen FAIR-toimintakulttuurin edistäjinä -työryhmän palvelusuositusten ideaalitasoa.

Käytännössä integraatio virtaviivaisti rinnakkaistallentamisen palvelujen tuottamista vähentämällä tietojen tallentamista eri järjestelmiin ja ryhdyttämällä merkittävästi rinnakkaistallennettavien julkaisujen seuraamista. Julkaisutiedonkeruun ja rinnakkaistallentamisen yhdessä samassa järjestelmässä niputtaa luontevasti yhteen myös näihin toimintoihin liittyvät tukitarpeet. Tämän kautta korkeakouluissa on kehitetty uudenlaisia työnkuvia, joissa julkaisutiedonkeruu, rinnakkaistallennus ja avoin julkaiseminen liittyvät toisiinsa.

Justus kohti todellista tutkimustietojärjestelmää?

Theseus-toimisto vetää amk-rinnakkaistallentajille tarkoitettua ryhmää, jonka keskusteluissa sekoittuvat rinnakkaistallentaminen, Theseus, julkaisutiedonkeruu, Justuk-

sen kehitys ja avoin tiede. Rinnakkaistallennusta tekevien kesken on käyty periaatteellisia keskusteluja esimerkiksi URN:ien käytöstä, kuvien uudelleenjulkaisuoikeuksista tai Justuksen tekijätietojen hallinta -osion integraatiotarpeista ja perusteista HR-järjestelmiin eri organisaatioissa. Teemat saattavat vaikuttaa epäsuhtaisilta.

Nämä keskustelut heijastavat sitä, että Justuksen kehittäminen airomman tutkimustietojärjestelmän suuntaan (julkaisutiedonkeruun lisäksi tutkimusdatatietojen tallennus sekä tutkimusaktiiviteettien tallennus) ja rooli tiedonsiirron välineenä tutkimustietovarantoon asemoivat Justusta jo kauemmaksi julkaisutiedonkeruusta ja rinnakkaistallennuksesta kohti laajempaa organisaation tutkimustietojen hallinnan työkalua

Julkaisutietojen, tutkimusdatatietojen ja tutkimusaktiiviteettitietojen keräämisen, hallinnan ja käytön suunnittelu edellyttää johtamista ja TKI-palveluiden, henkilöstöhallinnon, tietohallinnon ja kirjastopalveluiden yhteistyötä. Löytyykö ammattikorkeakouluissa omistajuutta tutkimustiedon hallinnan kokonaisuudelle? Putoaako näitä asioita orpoina Justus-pääkäyttäjien pöydälle?

Joka tapauksessa Justus-integraatio kytki Theseuksen tiiviimmin osaksi kansallista julkaisutieto-infraa ja kiinteäksi osaksi ammattikorkeakouluille tarjolla olevaa, laajenevaa tutkimustiedon hallinnan työkalupakkia.

Käyttörajattu kokoelma sekä opinnäytetöiden ja metadatan avoimuuden perusteet

Justus–Theseus -putken avaamisen jälkeen seuraava suuri edistysaskel tapahtui elokuussa 2021, jolloin käynnistyi ensimmäinen käyttörajattujen kokoelmien aalto. Käyttörajattu kokoelma on osio Theseuksessa, johon on mahdollista tallentaa ne julkiset opinnäytetyöt, joita ei haluta avoimeen internetiin. Käyttörajatussa kokoelmasa julkisesti verkossa näkyy vain työn metadata; opinnäytetyö ja sen liitteet näkyvät ammattikorkeakoulujen itse määrittelemissä osoitteissa, esimerkiksi amkin oma tietoverkko.

Aiemmin tällaisia töitä tallennettiin ammattikorkeakoulujen omiin sähköisiin arkistoihin ja sisäverkkoihin, joissa opinnäytteen pitkäaikaissäilytyksen tarve oli ratkaisematta. Nyt käyttörajattu kokoelma mahdollistaa kaikkien opinnäytetöiden arkistoinnin ja pitkäaikaissäilytyksen Theseuksen kautta. Opinnäytetöiden tuleva siirto Theseuksesta PAS-palveluun riittää siirtyvien töiden osalta täyttämään Kansallisarkiston vaatimukset pitkäaikaissäilytyksestä. Muita arkisto- ja PAS-ratkaisuja tai niiden yhdistelmiä ei tarvitse miettiä.

Käyttörajattu kokoelma on ollut menestys: syksyllä 2022 yhteensä 19 ammattikorkeakoulua 24:stä on ottanut käyttörajatun kokoelman toiseksi opinnäytetyökokoelmaksi avoimen rinnalle. Käyttöönnotot ja prosessien rakentaminen ovat sujuneet hyvin.

Käyttörajattu kokoelma on kuitenkin nostanut Theseuksen alkuaikojen avoimuuden peruskysymykset uudestaan esille: Millä perusteella opinnäytetyö on julkinen ja miksi opinnäytetyön metadatan pitäisi olla julkista ja haravoitavissa edelleen muihin tietojärjestelmiin? Pitäisikö opiskelijalla olla oikeus poistaa työ kokonaan julkaisuarkistosta?

Toimintamallien rakentamiseksi ammattikorkeakouluissa on konsultoitu lakimiehiä. Perustuslaki, julkisuuslaki, Pohjois-Suomen hallinto-oikeuden päätös sekä Opetus- ja kulttuuriministeriön kirje ammattikorkeakouluille 2004 ovat lähtökohtia Theseuksen avoimuudelle.

Opinnäytetyö on julkinen asiakirja (julkisuuslaki 1 §). Perustuslain 12 §:n toisen momentin mukaan viranomaisen hallussa olevat asiakirjat ja muut tallenteet ovat julkisia ja jokaisella on oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta tai tallenteesta. (Perustuslaki 12 §:2) Opinnäytetyöt ovat heti julkisia hyväksymisen jälkeen (OKM:n kirje ammattikorkeakouluille 28. 1. 2004 Dnro 3/500/2004).

Jos käyttörajatun kokoelman tai korkeakoulun sisäisen arkiston työhön haluaa tutustua korkeakoulun verkon ulkopuolelta, on korkeakoulun tarjottava siihen mahdollisuus käyttörajauksesta huolimatta. Pohjois-Suomen hallinto-oikeus on antanut päätöksen (15. 2. 2019) korkeakoulujen velvollisuudesta toimittaa opinnäytetöitä käyttörajatuista kokoelmista siitäkkin

huolimatta, että tekijä itse ei antaisi siihen lupaa.

Metadatan avoimuus pohjautuu perustuslain vaatimukseen siitä, että kenellä tahansa tulee olla oikeus saada tieto julkisesta asiakirjasta. Opinnäytetyön laittaminen kokonaisuudessaan vapaaseen internetiin edellyttää opiskelijalta saatavaa suostumusta tekijänoikeuslain nojalla. Sen sijaan tietosuojavaletuutetun kannanoton perusteella julkisuuslain pohjalta on mahdollista tiedottaa oppilaitoksesta valmistuneista opinnäytetöistä nii-

den perustietoja koskevin osin ilman erityisen suostumuksen hankkimista (julkisuuslaki 16.3 §, Opinnäytetyöt ja tietosuoja 2010: 5).

Avoin tiede ja tutkimus -yhteistyössä käynnistyi tänä syksynä Opinnäytetöiden avoimuuden linjauksen luonnostelutyöryhmä, jossa luodaan suositus opinnäytetöiden avoimuudelle – ilmeisesti niin metadatan kuin itse opinnäytetyönkin suhteen. Odotamme linjauksen valmistumista suurin toivein. ❖

Lähteet:

Laki viranomaisten toiminnan julkisuudesta (621/1999). Annettu Helsingissä 21. 5. 1999.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990621>

OKM:n kirje korkeakouluille 28. 1. 2004 DNro 3/500/2004.

Opinnäytetyöt ja tietosuoja, 2010. Tietosuojavaletuutetun toimisto.

Luettu 21. 11. 2022. <https://tietosuoja.fi/documents/6927448/10594424/Opinn%C3%A4ytety%C3%B6+ja+tietosuoja.pdf/3f8c174d-f44f-bba8-c3d5-95a7f5a77956/Opinn%C3%A4ytety%C3%B6+ja+tietosuoja.pdf?t=1543927977000>

Pohjois-Suomen hallinto-oikeuden päätös 15. 2. 2019. 621/2019.

Suomen perustuslaki (1977/731). Annettu Helsingissä 11. 6. 1999.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>

Arkistolaitoksen päätös 16. 9. 2014. Ammattikorkeakoulujen ja ammatillisten oppilaitosten opinnäytetöiden ja vastaavien asiakirjojen pysyvä säilytys ja säilytysmuoto 2014. (AL/2897/07.01.01.03.01/2014)

Kirjoittajat:

TIINA TOLONEN
Oulun yliopisto
tiina.e.tolonen@oulu.fi

MINNA MARJAMAA
Laurea-ammattikorkeakoulu
minna.marjamaa@laurea.fi

ANTTI NYQVIST
Haaga-Helia ammattikorkeakoulu
antti.nyqvist@haaga-helia.fi